

Milán bácsi előregörnyedt, mint aki térdre akar bukni, vagy ugrásra készül. Szűk résű fekete szemében akkor láttam először a gondolatok utáni kapkodást. Az zakatolhatott a fejében, hogy valamit tennie kell. De az álla leesett, tátva maradt a szája. Szerdjes arcú, száználmas figura volt.

Lili kisasszony végigmérte, osztán a mennyezetbe lőtt. Biztosan kezelte a fegyvert, értett hozzá.

Vakolatpor hullott ránk, éreztem a puskapor csipős szagát.

Jakovits József

VÁLASZ KÖRNER ÉVA TIZENHÉT KÉRDÉSÉRE

Maga jobban tudja, hogy nálunk nem volt progresszió a képzőművészetben. Sőt nagyon kevés jó művészet volt. Kivéve a parasztit, a templomi barokkot. No és az örültekét, azaz a szentekét. Bernáth Aurél jó előre meghatározta a mindenkori használható „természetelvű” művészetet. Ők a mindenkori államhatalom védelme és támogatása alatt működő polgárok.

„A paradicsomból kizártak” szerencsére megteremtették a magukét. Greco, Csontváry, Grünewald, Arp, Huelsenbeck, Kandinsky, Klee, Max Ernst és Vajda Lajos. Richard Huelsenbeck DADA DRUMMER című könyvéből: *„Mivel az alkotó tehetség különleges kísérletező tudással jár együtt, ezért a művész arra törekszik, hogy a már létező megoldási módokat és normákat újakkal váltsa fel. Ebben az értelemben a művésznek szükségszerűen kívül kell maradnia a társadalmon. A félrevonulásnak ez a merészsége, a függetlenség, amely a létező értékeket tagadja, nem marad következmények nélkül. Az alapvető különbség a kreatív művész és a nem alkotó természetű csoport között szociálpszichológiai kategóriákban ragadható meg. A csoport abban érdekelt, hogy a meglévő értékeket konzerválja. A csoport kiáll bizonyos normák mellett, és a valóságot aszerint értékeli, hogy milyennek is kellene lennie. Ezzel szemben áll a művész, aki az ilyen categoricus imperativust visszautasítja, és önmagát a mivé is lehetne lenni struktúrájában határozza meg.”*

A festészetben még csak akadtak olyanok, akik mondani akartak valami újat, de a szobrászat a Herendi-gyár és az emlékművek között próbálta megkeresni a kényerét. A második világháború után a rózsadombi művésztelepen tömörült művészekkel megismerkedve korán kialakult az a véleményem, hogy a festőktől kell tanulnom. Mert csak ők voltak azok, akik valami mást tudtak és akartak mondani. És két kedvencem? Grünewald és Barlach, a drapéria mesterei. Barlach, ahogyan többé kovácsolja mondanivalóját. Most visszanyúltam hozzá a MÓZES-szoborral. De hát Max Ernst, Picasso, Miró, jobbak, mint a kortárs szobrászok, kivéve egypárat. Kezdetből fogva mesevilágban éltem, a külvilágot nehezen vettem tudomásul, mondhatnám, állandó meglepetéssel. Valahogyan nem tartoztam sehová sem, lényegében barátok nélkül. Sokkal később tanultam meg a társas életet a valahová tartozással. Pontosan tizéves koromban kezdtem rajzolni természet után, kerek négy évig. Antal Sándor fes-

tótanár jóvoltából, aki egy tanítóképző gyakorlati iskolájában tanított, ahová én is jártam volt. Újra feltalálta a betűk ornamentális jellegét (lehetőségét), úgy, hogy tükörbe fordította az írott betűt, különféle szögben és szalagban. Én gyorsan átvettem a módszerét, éjjel-nappal ontottam a rajzokat. Ez lett barátságunk alapja. Nagy dekoratív-jövőt jósolt nekem.

Biztosan az akkori élményei játszanak vissza a jelenlegi képeimen. A legtöbbje a szimmetriára épült. Nagy könyvtár volt az iskolában, amit természetesen próbáltam megenni. Nagy részét csak sok idő múlva értettem meg. Az évek folyamán nem alakult ki semmiféle elképzelésem, hogy mit is kezdek magammal. Sok minden érdekelt. Amikor az utolsó évfázisra bejelentettem, hogy műszerésznek megyek, az egész osztály röhögött. Én egyszerűen nem értettem, miért.

Végig, gyermekkoromtól nem volt egy fiókom sem, így holmim sem.

Azután Budáról Kispestre mentünk lakni. Eleinte hangszereket fabrikáltam, de tizenhét éves koromban elkezdtem mintázni. Találtam faszobrász barátokat, így faragtam is. A többiekkel együtt én is bejártam az Oroszlán utcai rajziskolába. De nem ízlett az élő gipszek utáni halott rajzolás. Próbáltam valahová bejutni, de nem sikerült. A harmincas évek második felében bejárhattam az Epreskertbe, ahol tanultam valami technikát. Amit ott művészetként csináltak, nem érdekelt. Én emberibb szobrászatot szerettem volna kialakítani. Ma már tudom, hogy az akkori expresszionista próbálkozásom miért volt idegen. Egyenesen menekültem az úgynevezett művészekről. Akik erőszakosan próbáltak tolni a naturalista kifejezés felé. Emlékszem, egyszer valaki belenyúlt egy készülő szobromba, és elvette karakterét. Épp nem voltam otthon, de másnap halálra kerestem. Mindkettőnk szerencséjére nem találtam meg a nagy konyhakéssel.

Miért vállaltam a művész felelősségét, nem emlékszem. Talán mert lehúzott munkás mivoltom, vagy mert letörtem a vasárnapi festő mivoltomon.

Tudtam, ha nem csinálhatom csak a szobrászatot, nem megyek semmire. Küzdöttem a környezetemmel. Már tíz éve próbáltam valamit kihozni. Veszélyes idők jöttek, úgy határozottam, megbolondulok. Csak így tudtam megszabadulni a hadiüzemből. Évekig tanulmányoztam Moravcsik dr. elmekórtaát, szerencsésen megkaptam a hivatalos papírjaimat állítólagos betegségemről.

Az anyag sohasem volt döntő számomra, a jó szobor bármilyen anyagban élhet. Tele voltam mondani akarással, ami túlmutatott a hadonászó férfiak és anyaszobrok tömegén. Sokat álmodoztam ligetekben a természettel együtt élő szobraimról.

1940-ben elmentem művészetanatómiát tanulni a Bonctani Intézetbe Koren István szobrászművésztől, akivel Budapestről való eltűnésemig együtt dolgoztam. Életem első szakaszában főként hallgattam másokat, jártam az országot, székelyek, tótok stb. meséit és dalait éltem át velük együtt.

Faragtam szenvedő Krisztusokat, és ahol kellett, elhajtottam egy-egy terhességet. A cigányok éjszakai beszélgetését vagy a halászok hallgatását, hanyatt fekve a csillagos ég alatt filozofálgatásaikat hallgattam. Életem inkább a nőkre épült, akik meghallgatták dadogásaimat, és szívesen segítettek tévedéseimben. Nagy hálával gondolok rájuk.

1945 után a Rózsadombon a telep lakói megadták nekem a hiányzó iskolát. Ott találkoztam a modern művészzel először, és Vajdával is. Akivel (a sors iróniájaként) azután húsz évig egy ágyban aludtam. (Az ő ágyában, amelynek az ágyneműtartójában voltak a képei.) Nagy beszélgetések és vitatkozások ideje volt ez. Ahogyan csináltam

szobraimat, úgy fedeztem fel a magam számára a világ művészetét. Míg fiatalabb korban az úgynevezett primitív művészet érdekelt, most egyszerre kinyílt a világ. Kitért, ahogyan együtt éltem a modern művészekkel. Realista érdeklődésem megszűntével első szobraim a család és barátság élményéből fakadtak. Ekkor születtek az egyszerűsödő aktok, fókák stb. A politikai nyomás belesodort egy mágikus védekező állapotba. Egy egész sorozata kezdeti mondanivalómnak, akkor úgy tűnt, készen állt, hogy megszülessen.

A kis bronzaim: gyilkos, oltár, főpap, zuhanóbika, gyermekgyilkos, büszkebika és a harcosok.

Az első kiállítást Kállai Ernővel csináltam, kölcsönkérve Nolipa festő konflisát, hogy kivigyük a képeket a Weiss Manfréd-gyárba. Ebben a kezdeti időben a Gresham hallgatott, csak a Bernáth-cikk (KRITIKÁK ÉS KÉPEK. 1945–1975. Bernáth, 73. o.) után foglaltak el pozíciókat. Látszólag közelebb álltak a szükségletekhez, kiszorítván a moderneket a területről hosszú évekig. Így ők kapták meg az „ingyen kiállítóhelyiség”-eket újra, mint a Horthy-korszakban. Mind a Rottenbilleren, mind a Rózsadombon a Vajda-probléma került a centrumba. Az első pillanattól kezdve úgy éreztem, otthon vagyok. Elvesztettem az anyagi világban való hitemet, és elindultam azon az úton, ahol ma is vagyok. Ez természetesen szétörte az emberi alakot, hogy helyet adjon erotikus biológiai formáimnak, amivel jobban meg tudtam közelíteni mondanivalómat.

Sokáig vonzott Max Ernst, de igazán nem kellett vele megbirkóznom. Korán ki tudtam alakítani saját mondanivalómat. Természetesen kapcsolódom a szürrealizmus-hoz, az álomelmélet nélkül. Hiszek a kifejezés mély vallásosságában, a belülről kifelé mozgó teremtésben.

Ezt egyszer Pátzay Pállal folytatott beszélgetésemben próbáltam kifejezni. Egyetlen fontos eredményre jutottunk, hogy valamelyikünk nem szobrász, amennyiben ő az, úgy én biztosan nem! Ez volt az első és utolsó beszélgetésem vele.

Már egyszer leírtam volt, a MŰ hosszú előkészületben születik vagy elvetél.

Az életben maradás öröme alakította ki gondolkozásomat, azaz viszonyomat az élettel, a művészeti alkotás felelősségével. A szobor és kép végigmegy egy dialóguson, amíg mozdulatlaná tömörül az idők végéig. Sokévi kísérlet után emberi körülményeket keresve helyzetemen nem tudtam változtatni. Ezért mentem át Amerikába, ahol mindent megtaláltam, ami a munkámhoz szükséges.

1965. június 9. Amerika

A reptérről egyenesen vagy százötven mérföldet autóztunk, az út a régen látott Wild Westeket idézte. De a csoda városa mégiscsak NYC lett, és azóta is fogva tart. A sohasem ismert szabadsága ennek a városnak, veszélyeivel együtt. Rövidesen kitanultam, hogy mindenért fizetni kell.

1965 még erősen forrongó periódus volt, én mindent megnéztem és megszagoltam. Tudtam, nekem nem lehet autóm, és a legegyszerűbben kell élnem, ha valamit ki akarok kaparni. El akartam kezdeni dolgozni, így vettem vagy ötven kiló rossz amerikai magazint, sikerült csinálnom vagy tizenkét montázst belőle. Azután abbahagytam, mert éreztem, valami mást kell csinálnom. Ahogyan írva vagyok, bejöttem a City-be, és egy kiállításon ott állt egy régi barátom, neve Erz, egy héber tankönyvvel a hóna alatt. Egy kávézóban kaptam az első leckét, hogy azután folytatódjon napokig egy szállodában. A betűk csodája megfogott. A betűknek hangértékük, számuk és szimbólul-

muk van. A néma „Alef” csak a szóban kapja meg értelmét. Számértéke egy, szimbóluma a bika. Csodás! Hazaérve napokig hajszolt voltam. Eszembe jutottak a szárnyas istenek, sumer bikák és a szvasztika. Éreztem, itt van valami lehetőség zsidó művészetet csinálni, elszakadni a keresztény tradíciótól. Pár nap múlva megszületett az első képem. Kék háttérben egy lángoló fekete Alef. Azután végtelen térben az Apa az Anya árnyékával, de nem akartam ilyen banálisra fogni. Az Alef egyben a centrumba került. Láttam házakon, ablakokban, sőt zsinagógákban is.

Barátñóm bemutatott rabbiknak és festő barátainak is. Mindenki segíteni próbált, hogy beilleszkedjem az itteni életformába, még galériát is szereztek.

Könnyező öreg zsidó bácsikat kellett volna festenem. – Szerencse is ért, kaptam egy KABALÁ-t. Ez azután elsodort mindenfajta realitástól. Az Alef egyben Isten-szimbólummá vált. Hiába próbáltak lebeszélni. Egy ideig rabbiképzőbe is akartam menni, hogy pótoljam hiányzó zsidó tradícióm. Az ortodoxok egyenesen utáltak, hogy játszom a szent betűkkel. Azután a beszélgetések és gyanakodások következtében láttam, hogy ez az út nem járható. Lassan féléves tapasztalat volt mögöttem, bejöttem a Citybe lakni, egy nagy helyiség sarkába, és tudtam, ha tovább akarok jutni, magamra vagyok utalva. Csak annyit dolgoztam, amennyi az élelemre kellett. A TÓRA megköti követőit 613 törvénnyel, ezt én nem vállaltam. Hála a KABALÁ-nak, megragadtam a teremtésénél, ahol jelenleg is vagyok. Természetesen próbáltam kiállítani, de legjobb esetben üzletet akartak csinálni velem, mindent amerikai méreteken, én meg, szerencsétlen, csak beszélgetni akartam. És főként kerestem egy etimológust. JÓ VICC!

A szavakra tértem át a betűkről. A szavakból szimbólumot csináltam, úgy, hogy tükröztettem, más formákat szerkesztettem hozzájuk. Hogy jobban kifejezzék azt, amit mondani akartam. A zsidósághoz való viszony hosszú vitatkozások alapja volt már évek óta az ÓTESTAMENTUM-on keresztül. A zsidóságom vállalása következménye munkásságomnak. Valahogyan belül kellett éreznem magam, és belementem a szakirodalomba. Az utolsó képem A TEREMTÉS TRIPTICHONJA, ami véleményem szerint összefoglalja mindazt, amit ma mondani akarok és főként tudok. Közben pár szobor is született, már nem tipikusan kiplasztikák: SHEKINA, MOSES, ADAM CADMON, FŐPAP és a FONOTTKALÁCS-FEJŰ HOLY. No, lényege a működésemmek, hogy tartozom valahová, van Istenem, akivel párbeszédet folytathatok! Így, képzelheti, nem nagyon érdekelt az emberek véleménye. A TÓRA több, mint holmi illusztrációs lehetőség. Mondjuk: Ben Shan vagy Chagall számára. Ők illusztrálnak. Én szeretnék valamit letenni, ami közelebb van a TÓRÁ-hoz. Újra átélni a teremtést, minden pillanatban, és kifejleszteni egy szimbólumrendszert, amit majd mások is folytatni tudnak. (A heraldikus a Bálint Endre kifejezése.)

A kezdeti körülbelül negyven kép: a betűk. Egy korai képem: ZSIDÓK KIVONULÁSA, ALEFEK MASÍROZNAK KÜLÖNFÉLE SZÍNBEN JOBBRA. Volt egy másik képem: ALEF SÉTÁL A KERTBEN. Hát így.

1967 után a képeim nagyobbak lettek, festettem egy győzelmi zászlót: 122x183 centiméter. Azóta nagyon lelassultam. A KABALÁ-val való házasságom erősen meghatározta irányomat, és csökkentettem is a lehetőségeimet. Használok a három teremtésbetű színeit: kék-piros-zöld-barna, és mint isteni beavatkozást, a sárgát. Ragaszkodom a plakátszerűséghez (Blickfang).

Igyekszem megtartani a KABALA ejtett szimbólumait, rögzíteni képélményeimet a lehető legegyszerűbb módon és formában. A MŰ meg akar születni, ezt én segíthetem és megakadályozhatom. Nem, nem a „Deus ex machinára” gondolok. Az angol nyelv-

ben: agyafúrt: egyszerűen bolond. Míg a magyarban: okos, ravasz. Mi még közelebb vagyunk a samanizmushoz. Az indításaim is hasonló kultúrákból táplálkoznak.

Olvasmányaim: samanizmus, vallás, mitosz, mese, kultúrtörténet, művészet, antropológia és misztika.

Vége három nyelven tudok olvasni öregségemre.

Hatéves koromban anyám kézen fogott, és ott hagyott egy szó nélkül az árvaházban. Természetesen én is, mint a többi bepisilő gyerek, végigjártam a röhögőkálváriát a szalmazsákkal a hátamon. Mint a legkisebb, mindig az utolsó voltam. Azután egyszer a konyhánál egy szőke copfos leányka megszólított, mondván: nálunk a faluban a bepisilő gyerekeket „ottand” megmosdatják. Magyarázta hosszasan, hogy megértsem. Izgatottan vártam, hogy mindenki elaludjon. A nagy hálóba besütött a hold, és én reszkettem a félelemtől. De kimentem, és beleálltam a mosdóba. Dideregve lemostam magamat, az egész felért egy valódi beavatási szertartással. Teljesen spontán, a röhögők törülközőjével szárítottam le magamat. Ekkor lettem autodidakta!

A szobrászok Pesten azt állították, hogy nekem könnyű, mert nem rontott el az akadémia. Tudom, nem erről van szó. Az ember vagy akar csinálni valamit az életével, vagy csak meg akar élni nagy kompromisszumokkal, és nem hajlandó semmi újat kezdeni. Én sokáig védekeztem, nem akartam „művész” lenni. De Picasso mondja valahol: „A művész nem lesz, hanem születik.” Ma már tudom, én akartam megszületni, és eleve vállaltam, ami történt és történni fog. Időnként azért szükségem volt egy-egy huszárvágásra. Így maradtam életben.

Fontosnak tartom még megemlíteni, hogy már a kezdet kezdetén, Kállai Ernő sem akarta bevenni kis mágikus bronzaimat az 1948-as Nemzeti Szalon-kiállításra, és Bálint Endre, valamint Bán Béla festőművészek jöttek a segítségemre. Absztrakt próbálkozásaim után ezek voltak az első szurrealista művek.

1977. június, New York City

Utassy József

ROMA ROMANTIKA

Úgy néz rám az én szeretőm,
mintha szarvas volna,
szeme unszol epekedőn:
vinném a vadonba.

Róka ugat, kuvik rikolt,
ágyunk mohabársony,
reflektoroz a telihold:
hempergünk egymáson.